

УДК 347.961:340.15(37)

Г. А. Круглякова

МІСЦЕ НОТАРІАТУ У СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ

Основною метою дослідження є узагальнення основних понять історичного процесу, який пройшов нотаріат у світі. Для досягнення зазначеної мети зосереджено увагу на вирішенні таких основних завдань:

- проаналізувати всі наявні сучасні теорії та концептуальні підходи до поняття нотаріату у Стародавньому Римі;
- всебічно та цілком розглянути сутність цього поняття та місце, яке займав цей інститут.

Ця проблема досліджувалась багатьма вченими серед яких: К. І. Батир, З. М. Черніловський, Є. О. Харитонов, В. П. Глиняний, В. В. Комаров, Н. П. Ляпидевський, А. М. Лিনিцький. Всі вони зробили значний внесок у дослідження Римського права взагалі, а також багато уваги було приділено становленню нотаріату та його органів за часи римської державності.

Перед тим як розглядати місце нотаріату, слід звернутися до Римського права та до вкладу юристів взагалі. Слід зазначити, що в період існування Римської імперії було чимало зроблено юристами, юриспруденція становиться світською. Отже, чимало понять, якими ми користуємось досі, були сформульовані римськими юристами, серед яких поняття про власність, загальні поняття про угоду, класифікація речей. Серед юристів значну роль відігравали нотаріуси, які спочатку виконували функції писарів та користувалися повагою з боку суспільства.

Виникнення інституту нотаріату було обумовлено розвитком приватної власності та торгівельного обігу. Це все потребувало правового забезпечення різноманітних угод. Поруч з власністю виникали відносини щодо її переходу в спадщину, а також інші обставини, які мали значення для реалізації суб'єктивних громадянських прав. Спеціально не розроблялась конструкція права власності, але було відкрито його зміст шляхом визнання різноманітних повноважень, які належали власнику речі. Велика увага приділялась засобам придбання права власності, оскільки розвиток майнового обігу потребував великої точності юридичних відносин та ясності в питанні про підстави придбання права власності. Підстави придбання та відчуження права власності потребували чіткої регламентації через угоди, які здійснювалися в зазначеному місці за допомогою та за участі писарів, діловодів, котрих можна вважати за прототип нотаріуса.

Тому можна зазначити, що виникнення нотаріату було обумовлено закономірностями розвитку цивільного суспільства.

Історично нотаріат виник як інститут цивільного права ще в III столітті до н.е. На той період часу функції нотаріуса виконували, як вже було зазначено, писарі й діловоди, які були на службі у держави або приватних осіб. Частина проходила службу при посадових особах римського управління та суду. До їх

обов'язків входили: підготовка публічних документів, ведення громадських рахунків, спостереження за внесенням едиктів, складання процесуальних формул для осіб, що сперечаються. За часи Римської імперії такі писарі були об'єднані в окремі канцелярії при римських магістратах із складною бюрократичною організацією.

У період республіки існувало чимало писарів, які виконували функції власних юрисконсультів у приватних осіб. Вони були, як правило, рабами останніх, надавали їм допомогу юридичною консультацією та стенографуванням і записом угод, промов.

З ростом товарного обігу та приватноправових відносин писарі вже були не спроможні задовольняти потребу громадян у правовій допомозі.

Поступово виникає особливий клас вільних людей – табеліонів – осіб, які, перебуваючи на державній службі, займалися у вигляді вільного промислу складанням юридичних актів і цінних паперів під контролем держави для всіх, хто цього потребував, за встановлену винагороду. Стати табеліоном міг кожен громадянин, але він мав бути обізнаним в юриспруденції. Своєю діяльністю табеліони займалися в окремих конторах, які були розміщені в спеціальних публічних місцях. До складу такої контори входили ще його помічник та кілька учнів. Діяльність табеліонів підлягала постійному контролю з боку держави в особі певних органів і посадових осіб – дефензорів, в обов'язки яких входило спостереження за точним дотриманням табеліонами урядових приписів і, головним чином, за недопущенням складання ними угод, які суперечать закону.

Деякі автори схиляються до думки, що інститут табеліонів мав дещо спільне з сучасним інститутом нотаріату. Однак ототожнювати їх не можна. Незважаючи на весь нагляд, що здійснювався державною владою за діяльністю табеліонів, вчинювані ними акти все ж таки не мали публічної довіри (на відміну від актів, що вносилися до судових протоколів) і жодної переваги порівняно із звичайними приватними документами.

Таким чином, табеліони, умовно кажучи, були тільки помічниками при складанні документів, свого роду консультуючі юристи, звідси акти, які вони складали, не мали юридичної сили.

Більш близьким до сучасного нотаріату був інший інститут. Це явка табеліональних документів у суді із занесенням їх до протоколу. Явка стосувалась не тільки тих документів, що внаслідок самого закону мали бути внесені до протоколу, бо могли бути визнанні недійсними (дарування на великі суми, судові заповіти, відкриття заповітів), а й усіх інших документів і актів, якщо на то була воля сторін. Завдяки протоколюванню, документи, що були посвідчені табеліонами, отримували силу публічних актів і ставали безспірними. Тоді вже йшлося не тільки про надання певної юридичної допомоги, а й про засвідчення приватних актів і документів, яке надає їм особливу силу. Місцем вчинення явок були всі судові установи, деякі органи управління й кесарські намісники у провінціях. Особи, що бажали укласти угоду, зверталися до відповідного магістрату і просили про внесення до протоколу акта, який був ними записаний у табеліона. Після цього здійснювався допит цих осіб з метою вста-

новлення їх особи та свободи волевиявлення, після чого акт записувався повністю в особливі книги (у сучасному нотаріаті це можна порівняти з реєстром), а іншій стороні угоди за їх бажанням видавалися особливі витяги, підписані магістратом і писарем.

Поряд з інститутом табеліонів, який з часом дістав великого поширення та сурової організації, у християнській Церкві виникає аналогічна йому установа – нотаріат. Уже на початку III ст. при єпископах під час їх бесід з народом були присутні особи, до обов'язків яких входило записувати такі бесіди і складати протоколи. У подальшому такі нотаріуси зустрічаються не тільки в папських, патріарших і єпископських канцеляріях, а й при абатах та інших нижчих церковних владах, причому їм властива корпоративна побудова бюрократичного характеру. Користуючись великим впливом на правове життя всієї держави, Церква не обмежилася організацією нотаріату виключно для потреб церковного управління: з плином часу почала вводити цей інститут у світське життя шляхом призначення для мирян особливих нотаріусів, які конкурували з табеліонами. У VIII ст. утворений Церквою світський нотаріат зводиться у ступінь державної посади, що затверджується духовною владою, внаслідок чого отримує те велике значення у правовому житті держави, яке дозволило йому вплинути на розвиток нотаріального інституту взагалі.

Інститут табеліонату, що розвинувся в Римській імперії, зберігся і після навали варварів. Так, уже едикт Ротарі (643 р.) вимагав письмових форм для договорів купівлі-продажу та відпущення на волю рабів. За законом Ліутпранда (713–735 рр.), низку угод вимагалось укладати тільки письмово, при цьому документам, що вчинюються у нотаріуса, надається дедалі більше правового значення. Як за формою, так і за змістом ці документи мало відрізняються від римських табеліональних актів імператорського періоду та свідчать про рецепцію римського права, яка розпочалася в ті часи.

Розвиток нотаріальної діяльності був зумовлений необхідністю регулювання цивільно-правових відносин, які виникали в той час. Поширення інституту приватної власності зумовило потребу в регулюванні відносин з придбання та відчуження власності. А також передачу її у спадщину. Формалізм, існуючий на той час, потребував певної процедури, яку могли зробити тільки обізнані в юриспруденції люди. Таким чином, нотаріат часів Римської республіки можна охарактеризувати як сукупність процедурних правил, які виконуються в певній послідовності.

Згодом, нотаріальні функції відіграють роль, так би мовити, превентивного правосуддя. Отже, ми можемо побачити, що в різні епохи римської державності нотаріальні функції виконували різні люди за своїм соціальним статусом та переконаннями, але від цього його роль та значення не стають меншими. Згодом нотаріальні функції стають одні з найважливіших, а люди, які займаються нотаріальною діяльністю, досить поважні та мають великий вплив, у глобальному масштабі, на всю державу.

Існувало багато концепцій виникнення та розвитку нотаріату, серед яких можна виділити грецьку, римську, нормандську, латинську та деякі інші. Але

функції здійснення нотаріальних дій як юридично значимих, котрі здійснюються як приватними нотаріусами, так і нотаріусами, які перебувають на державній службі, свідчать про ту роль, яку займав нотаріат у Римській державі та продовжує займати в цілому світі.

Література

1. Всеобщая история государства и права / Под ред. К.И. Батира. – М., 1997. – С. 78.
2. Жеффе А. Тальпис. Латинский нотариат перед лицом глобализации // Российская юстиция. – 2003. – № 9. – С. 38.
3. Комаров В.В. Нотариат і нотаріальний процес. – К., 2006. – С. 5.
4. Ляницький А.М. Нотариат советских республик. – Х., 1997. – Кн. 1. – С. 9.
5. Ляпидевский Н.П. История нотариата. – М., 1976. – Ч. 1. – С. 57.
6. Ляпидевский Н.П. История нотариата. – М., 1976. – Ч. 1. – С. 57.
7. Ляницький А.М. Нотариат советских республик. – Х., 1997. – Кн. 1. – С. 9.

УДК 347.91/95:347.63

Г. Я. Трипульський

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ ПРО ОСПОРЮВАННЯ БАТЬКІВСТВА (МАТЕРИНСТВА)

Відповідно до ст. 121 Сімейного кодексу України [1], права та обов'язки матері, батька і дитини ґрунтуються на походженні дитини від них, засвідченому державним органом реєстрації актів громадянського стану в установленому порядку. Таким чином, сімейні правовідносини між батьками та дітьми виникають за умови наявності такого юридичного факту, як походження дитини від батьків, що засвідчене компетентним органом – органом РАГСу. Проте в житті іноді виникають ситуації, коли через певні обставини, помилки, умисні дії батьками дитини (одним із них) записуються особи, від яких дитина фактично не походить, тобто в яких з дитиною відсутня кровна спорідненість. Тому законодавство передбачає можливість оспорити батьківство таких осіб в судовому порядку.

Питанню оспорування батьківства в літературі з сімейного права та цивільного процесу приділена значна увага. Особливості розгляду вказаних цивільних справ досліджували М. В. Антокольська, А. М. Беляков, С. Ю. Гаврилова, А. М. Нечаєва, З. В. Ромовська, В. А. Расенцев, Ю. С. Червоний, К. К. Червяков та ін. Проте вирішеною проблему оспорування батьківства (материнства), як в теорії, так і на практиці, вважати не можна. Сімейний кодекс 2002 р. не усунув спірні моменти даного питання, його положення не завжди узгоджуються з нормами Цивільного процесуального кодексу [2]. Прийняття Кодексу адміністративного судочинства [3] призвело до виникнення проблеми розмежування компетенції цивільних та адміністративних судів щодо справ, у яких беруть участь органи державної влади, зокрема органи РАГСу. Все це приводить до